

Valašská, uherská či polská župice? Příspěvek k uplatnění kaftanů ve středoevropském mužském oděvu

Martin Šimša

DOI: 10.21104/CL.2025.4.01

Wallachian, Hungarian or Polish Župice? A Study of Caftans in Central European Men's Clothing

Abstract

The article traces the historical development of caftan-inspired clothing in Central Europe, with a particular focus on the župica—a long, close-fitting men's coat. The article provides a detailed description of the linguistic development, materials and social context of the župica in the 16th century. In its historical form, this item of clothing defies simple categories. It was both a functional outer garment and an expression of identity, worn by soldiers, foremen, merchants, and city servants. It appeared not only in the heraldic signs and symbolism of city states, but also in criminal writings and descriptions of bandit groups. Its Eastern origin, evident in its terminology and construction, was gradually integrated into the local clothing context during the 16th century, without entirely losing its exotic character. This duality—between foreignness and everydayness—makes the župica an ideal subject for the study of cultural transfers and hybrid forms of clothing.

Key words

men's clothing, Central Europe, caftan, župice, dolman

Acknowledgment

Příspěvek vznikl v rámci Dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace NÚLK na léta 2024–2028.

Contact

PhDr. Martin Šimša, Ph.D., Národní ústav lidové kultury, Zámek 672, 696 62 Strážnice, Czech Republic; e-mail: martin.simsa@nul.kcz
ORCID iD 0000-0003-2867-9345

How to cite / Jak citovat

Šimša, Martin. 2025. Valašská, uherská či polská župice? Příspěvek k uplatnění kaftanů ve středoevropském mužském oděvu. *Český lid* 112: 395–416. <https://doi.org/10.21104/CL.2025.4.01>

Dlouhé kabáty s rukávy, s nimiž se v prostoru střední Evropy setkáváme od konce 15. a ve větší míře pak v 16. století, tvoří v místních oděvních zvyklostech prvek zcela nový a svým způsobem dosti cizorodý. Dosavadní vývoj preferoval až do počátku 14. století ve střihu spodního i vrchního oděvu, tedy mužské košile a sukně, tzv. tunikovou konstrukci, která se vyznačovala kompaktním uzavřeným trupem oblékaným přes hlavu. Obě tyto oděvní součásti doplňoval po celý středověk svrchní oděv v podobě půlkruhového či kruhového pláště. Kaftanový oděv oproti tomu využívá konstrukce s otevřeným trupem, která se obléká přes záda, tedy stejně, jako je to u většiny oděvů obvyklé dodnes. Kaftany navíc mohly sloužit nejen jako vrchní oděv, ale pokud byly ušity z vhodného materiálu, využívaly se též jako svrchní oděv nahrazující neforemný plášť. Důležitým prvkem kaftanového oděvu, odlišujícím ho od plášťů a přehozů, jsou rukávy, třebas v řadě případů pouze symbolické, ovšem demonstrující funkci kaftanu jako oděvu určeného k pohybovým aktivitám. Z toho důvodu je tento oděv dosti často v trupu přiléhavý a pod pasem rozšířený. Takové řešení se objevuje nejen v Evropě, ale též v Asii, kde řada badatelů hledá původ kaftanového oděvu. O cizím původu svědčí i pojmenování, s nimiž se setkáváme v písemných pramenech a knihách krejčovských střihů. K nejběžnějším patří *kaftan*, *župan*, *župice*, *dalaman*, *delia*, *mente*, *kontuš*, *kopiňak* a další, jejichž původ je nutné hledat v perských či turkických dialekttech. V Českých zemích bývá nejčastěji zmiňována *župice* a *dolman*, kombinované s domácími oděvními součástmi, především košilí a kabátem do pasu. Předložená studie si klade za cíl objasnit způsob šíření nových oděvních součástí, vztah k různým sociálním skupinám raně novověké společnosti, jakož i popsat jejich vzhled, barevnost, materiály i střihovou konstrukci a její proměny v průběhu času.

Přehled dosavadního bádání

Za průkopníka bádání o genezi oděvních konstrukcí bývá pokládán oděvní historik Max Karl Tilke (1869–1942). Ve svých pracích zaznamenal, prostudoval a publikoval střihy oděvů pocházejících z různých částí světa (Tilke 1925). Ve svém díle *Studien zu der Entwicklungs-geschichte des orientalischen Kostüms* se pokusil též o výklad jeho střihového vývoje. Vhodným způsobem se mu přitom podařilo propojit dosavadní antropologické teorie o vzniku oděvu s praktickými pozorováními oděvních konstrukcí.

Za nejstarší způsob zahalování horní části těla považoval Tilke užití přehozu s otvorem pro hlavu, nazývaného pončo (Tilke 1923: 8). S jeho výskytem se setkal nezávisle na sobě v různých částech Afriky, Asie, východní a jižní Evropy. Z jednoduchého přehozu odvozoval další složitější kon-

strukce, které řadil k samostatným skupinám košilového (s uzavřeným trupem) a kaftanového oděvu (s otevřeným trupem) (Tilke 1923: 15). Mezi historiky odívání nalezly jeho myšlenky značnou odezvu a řada z nich se pokusila o jejich aplikaci na vývoj evropského historického a venkovského oděvu. Mezi nimi vyniká především polský etnograf Kazimierz Moszyński (1887–1959), který se pokusil o výklad geneze oděvu slovanských obyvatel střední a východní Evropy a také Balkánu (Moszyński 1929). Vycházel přitom z velmi nesourodé skupiny oděvů, navazujících nejen na západoevropské a východoevropské oděvní tradice, ale též na turecké vlivy proudící z Balkánu. Pro třídění a rozbor kaftanového oděvu vytvořil systematiku, která se následně dočkala uplatnění při zpracování jednotlivých dílů *Atlasu polskich strojów ludowych* a v polské i české etnologii se používá dodnes. V domácím bádání se problematiky mužských kaftanových oděvů – haleny a huně – poprvé dotkla Drahomíra Stránská (1899–1964) (Stránská 1950–51; 1963). Ve studii se snažila postihnout konstrukční charakteristiku, územní a historický kontext. Na závěry její práce navázala Alena Jeřábková (*1934) studií věnovanou ženskému kožešinovému kaftanu – *šubě* (2014). Mimo jiné v ní nastínila několik možných cest její geneze i vztahu k historickému oděvu.

Z historického pohledu se snažila téma mužského kaftanového oděvu zhodnotit Maria Gutkowska-Rychlewska (1899–1991), která vybrané stříhy konfrontovala s dobovými ikonografickými doklady polských oděvů z 16. až 18. století (1968). Na její práci navázala Irena Turnau (1925–2008), jejíž souborné dílo se věnuje historickému oděvu střední a východní Evropy (Turnau 1991). Maďarský materiál zpracovala Mária Ember-Varjú (1914–1999), která se mimo jiné zaměřila na důsledný stříhový a konstrukční rozbor hrobových textilií v Sarospataku a oděvních součástí uložených v historických sbírkách maďarského Národního muzea v Budapešti (Ember-Varjú 1968). Přehlednou sumarizaci a konfrontaci stříhů *dolmanů a mente*, zakreslených v maďarských, rakouských, francouzských a španělských krejčovských knihách, s dochovanými historickými oděvy provedla Lilla Tompos (1991). Určité završení dosavadního bádání o venkovském a městském oděvu střední Evropy v 16. až 18. století přináší práce *Knihy krejčovských stříhů ve střední Evropě v 16. až 18. století I.* (Šimša 2021). Publikace navazuje na starší dílo věnující se krejčovským stříhům v českých zemích (Šimša 2014). V obou knihách jsou mimo jiné publikovány i dosud neznámé stříhy uherských oděvů z krejčovských knih z Tábora, Českých Budějovic, Lešna, Kežmarku, Košic a Bratislavy. Díky rozsahu shromážděného materiálu je možné přistoupit k zhodnocení vývoje jednoho typu mužského kaftanu, včetně jejich uplatnění v šatnících měšťanů a venkovanů v českých zemích.

Kaftanový oděv ve střední Evropě 16. a 17. století

Oděvní součásti inspirované kaftanovým oděvem se začaly v šatníku střeoevropských mužů objevovat již v průběhu 15. století. Oproti dosavadním oděvům, jejichž pojmenování vychází ze staré češtiny, polštiny, němčiny či románských jazyků, se nové oděvy vyznačují exotickými názvy pocházejícími z perštiny, arabštiny či osmanské turečtiny v závislosti na tom, jakými cestami se tyto oděvy, respektive jejich názvy, do střední Evropy dostávaly.

Zřejmě nejstarším výrazem používaným pro označení prostého i kožesinou podšitého pláště s rukávy je *čuba*, jejíž pojmenování se v obměnách objevuje téměř ve všech slovanských jazycích a přeneseně i v maďarštině a rumunštině. V moderní češtině byl výraz *čuba* nahrazen novotvarem *šuba*, vytvořeným z pojmenování německého oděvu protestantských kněží *die Schaube*.¹ Původ slova je zpravidla shodně odvozován z označení volného arabského pláště s rukávy *ğubba*, odkud výraz převzaly románské jazyky, jako je tomu u středolatského *guippa*, italského *giubba* či starofrancouzského *jupe*. Zřejmě prostřednictvím italských vlivů se slovo uplatnilo i v češtině, kde jeho stopy nacházíme v lokálních pojmenováních jako *župan* či moravském *župice* (Machek 1971: 629).

Se zmíněným oděvem se pravidelně setkáváme po celé 16. a 17. století. V českých textech bývá označován jako *župice* či *šupice*, *šupka*, v německých *Schupitze*, *Schubitze*, v maďarském přepisu *subitza*. Z dobových latinsko-českých slovníků *župici* poprvé reflektuje Rešl, dle něhož „*kabát, župice = linea tunica*“ (Rešl 1562: Ll3a). Veleslavínův slovník *Silva quadrilinguis* přináší další významy latinského „*thorax = kabát, popásní oděv, prsní punt, župice = wams*“ (Adam z Veleslavína 1598: 478). Slovník *Nomenclator quadrilinguis* (1598) opouští latinské *thorax* a vytváří nové heslo „*kytlice, župice = supparum et supparus = Vnderrock, jupp*“ a vedle něho i „*konopná, cvilinková župice = sagum cannabinum = žwilichne jupp*“ (Adam z Veleslavína 2015: 266, 269.) V citovaných slovníkových heslech se *župice* jeví jako oděv s výraznou trupovou částí, podobající se svou přiléhavostí dobové formě *kabátu*, která je však navíc prodloužena o spodní, podpásovou část. Ta je zřejmě, na rozdíl od dobové formy mužské *sukně*, nikoli skládaná *faldovaná*, ale hladká,² čímž se podobá kytli, respektive její zkrácené verzi kytlici. S kytlí mohla mít *župice* shodný i výrobní materiál, jímž bylo silné konopné plátno, případně lněný cvilich. Pokud byla ušita ze sukna, byla tato okolnost vždy výslovně zmíněna.

1 Schaube. *Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache* [on-line] [2025-10-05]. Dostupné z: <https://www.dwds.de/wb/Schaube>

2 „*oděvu z roucha užívají* [Laponci] *bez faldov, pustého co župice*“ (Münster 1554: 499a).

V písemných pramenech se župice objevuje teprve v průběhu 16. století a vesměs bývá pokládána za oděv cizokrajný, spojovaný se zeměmi na východní periferii Evropy, jako bylo Uherské a Polské království. Odkazy na *vestes hussaronicae*, tedy husarský oděv, se v účtech polského královského dvora z let 1545–1548 objevují hned ve čtyřech desítkách případů, které popisují nejen celé oděvní komplety, ale i jeho jednotlivé součásti a doplňky, jako jsou sedla, deky, malované štíty, kordovan a safián na boty, a dokonce i ostruhy (Chmiel 1911: 232). Husarský oděv se skládal z několika vrstev, které bylo možné podle potřeby kombinovat. Nejspodnější vrstvu tvořily dlouhé přiléhavé kalhoty, zpočátku zřejmě běžné polské *tibialia portky*, které však velmi rychle vystřídaly typicky uherské *tibialia ssakwary*. Přes košili se nosila přiléhavá župice sahající do poloviny stehén, na ni se oblékal dlouhý volný *dolman*.³ Skutečným svrchním oděvem do nepohody ovšem zůstala dlouhá, pevná *delia* z hutného sukna připomínajícího filc.⁴ Ošacení doplňoval klobouk, pás a boty z kordovanu či safiánu s dlouhými ostruhami. Husarské šaty byly ušity z černého italského sukna či černého litevského štamatu, podšívka není výslovně zmiňována, víme však, že husarský oděv se šil podšitý i nepodšitý. Při opravách podšivek se většinou uvádí prosté hedvábí.

Přestože popis oděvu uherského měšťana a sedláka v Dilichově *Uherské kronice* zdůrazňuje, že se vůbec nepodobají, připojené rytiny výmluvně svědčí o opaku. Největší rozdíl zřejmě představoval použitý materiál, kterým bylo jemné či hrubé sukno a hedvábí.

„Měšťanský oděv a oblečení je rovněž sedlákům nepřilíš podobné. Přece však mají červené, modré, zelené nebo temně fialové pláště. Podobně také jejich klobouky jsou červené nebo temně fialové. Sedlák se obléká do modré, červené nebo zelené spodní sukně z karasie, nazývané mantee. Svrchní sukně je z hrubého filcového sukna, nazývaného geberneck. Klobouk je černý. Kalhoty jsou z temně fialové karasie nebo štamatu. V létě při práci si oblékají široké lněné kalhoty.“
(Dilich 1600: 28, 31)

Oděv uherské venkovské šlechty, zastoupený spodním *dolmanem* a svrchním *mente*, dokládají nálezy pohřebních oděvů v kryptě kostela v maďarském Sarospataku (Ember-Varjú 1968). Oděv vysoké šlechty zase uchovává rodová sbírka knížat Esterhazy, uložená v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Budapešti (Emöke 2013). Kaftany pocházejí ze 17. a 18. století

³ „*Hussaronico doloman, zupicza et portki*“ (Chmiel 1911: 211).

⁴ „*vestes hasuki Hussaronicae, delia et zupicza*“ (Chmiel 1911: 195).

a jedná se o reprezentativní oděvy jednotlivých mužských příslušníků tohoto knížecího rodu. Recentní materiál umožňuje poznat i stříhy oděvů, které nesou zřetelné stopy archaické konstrukce podélného ponča. Pro použitý hedvábný materiál atlas, damašek, samet atd., tkaný v relativně malých šířkách,⁵ bylo výše uvedené řešení velmi vhodné. Zmíněná konstrukce umožnila bez zbytečných průstřihů využít celý pás drahocenného materiálu a přitom nechat vyniknout jeho ornamentální výzdobě. Ostatně zcela shodnou stříhovou konstrukci využívají i osmanské kaftany uložené ve sbírkách istanbulského paláce Topkapı (Maury 2009).

Obr. 1 Uherský sedlák, oblečený do župice a dlouhých kalhot. Wilhelm Dilich, Ungarische chronica, 1600.

Obr. 2 Uherští vojáci v Praze, oblečení do župice, mente a dlouhých kalhot. Roelant Savery, 1611, Staatliche Museen Berlin.

Župice v českém prostředí

Po celé 16. století byla župice v českém prostředí stereotypně spojována s uherským, výjimečně i polským prostředím, například „*dal se sebe župici pólskou, kterauž pro děšť měl*“ (1554) (Bílek 1837: 17). Oproti tomu jako uherská či husarská župice či šupka bývá oděv označován v nobilitačních protokolech, které dobovým jazykem popisují mimo jiné i erbovní figury dvou desítek měšťanů povýšených do šlechtického stavu (Sedláček 1916: 23). „*Muž v zlatém poli stojící v šupici husarské blankytné barvy s výložky zlatými jsa vopasen bílým*

5 Krejčovská kniha z Mostu z roku 1576 uvádí šířku zlatého brokátu, stříbrného brokátu, sametu, damašku, hedvábného sukna, hedvábného atlasu a semmelínu shodně 1 loket bez $\frac{1}{16}$, tj. 55,6 cm (pražský loket 59,3 cm) (Šimša 2021: 70).

fejlíkem, pravou rukou šavli tureckou neb husařskou.“ (1538) (Kolář 1902: 61). Erbovní figura má i další atributy uherského oděvu – dlouhý plášť s rukávy zvaný *dolman*,⁶ hrotitý klobouk lemovaný kožesinou *kalpak* a zbraně jako šavle, palcát neboli *budžigan* či luk se založenou střelou. Pisatelé v několika případech považovali za vhodné přiblížit českému čtenáři její charakter vzhledem k domácímu oděvu: „muž v modré odtáhlé suknicí nebolížto župici“ (Sedláček 1916: 23). *Župice* byla pro uherský šat natolik symbolická, že si ji stačilo při turnaji obléct a dotýčný se mohl prezentovat jako uherský husar: „*pan Ungriad přijel po husarsku žádné zbroje na sobě neměl, než toliko v své merhované [pruhované] aksamitové župici byl a v barvě*“ (Březan 1847: 87). Stará čeština užívala výraz *župice* všude tam, kde bylo třeba zdůraznit cizokrajný nádech oděvu, třeba se jednalo pouze o jeho červenou barvu, jako tomu bylo u oblečení Pražanů při slavnostním uvítání Ferdinanda I. roku 1558: „*první byli [mládenci] s dlouhými ručnicemi a měli na sobě krátké župice jednotejné formy a barvy červené bílými přémy po krajích, v prostředku i na rukávích prošíváné a na hlavách červené klobouky s bílými pintami...*“ (Teige 1910: 87). Orientální charakter *župice* umožňoval její využití i při popisu ošacení římských senátorů: „*mívali na sobě suknicí aneb župici obšírnou a obdloužní, vytkávanou šarlatovými uzly co nějakými knoflíky*“ (Lauterbeck 1606: 17).

Znalost střihu a šití *župice* nebyla zřejmě mezi českými krejčími v 16. století obecně rozšířená. V cechovních artikulech a knihách střihů se vůbec neuvádí a pouze konkrétní zmínky dokládají její ušití, jako tomu bylo v Náchodě, kde pro sirotka Tobiáše „*udělali krajčíři Jan Ondrův a Kašpar župici dvojnú, černú, soukenú*“ (1584) (Hraše 1895: 472). Kromě sporadické práce krejčích přiváželi *župice hedvábné* do Čech též kramáři a za jejich dovoz museli formani platit mýto, zmiňované v celních řádech (Jireček 1867: 23). Vedle jiného luxusního oděvního zboží je měl na krámě vyložené i pražský obchodník Šebestián Que: „*v krámě téhož domu v síni našlo se: 10 klobouků brunšvejckých, 5 plstek černých, 6 župic červených*“ (1607) (Teige 1910: 590). Jinak se v městských pozůstalostech *župice* v průběhu 16. století objevují spíše výjimečně, kromě Náchoda jsou zmiňovány pouze v Praze, Přelouči a městečku Dašicích, jako objekt krádeže pak v Chlumci, Poděbradech, Chrudimi, Pardubicích, Hradci Králové, na Moravě pak v Olomouci. Ušitá byla z černého, červeného, ale i vlčatého a bílého sukna, kromě toho jsou uvedeny i plátěná a v jednom případě i bavlněná *župice*.

6 Dolman se v českých pramenech objevuje ve zkomolené podobě *dolaman*, *doliman* či *dalaman*, kterým bývají označovány dlouhé volné pláště s rukávy, často podšité kožesinou, často užívané, jako spací kožich *šlapfelc*. Pojmenování je odvozeno z osmanskotureckého *dolama*, *dolaman*, z něhož vychází nejen maďarština, ale též většina variant pojmenování v balkánských jazycích (Machek 1971: 123).

Venkovanům zprostředkovali bližší seznámení s cizokrajným oděvem uherští pocestní a formani: „jednomu Uhru u Hustopeče vzal [6 kop], *župici a nohavice*“ (1540) (Straka 1937: 76). U formanů bylo toto praktické oblečení zřejmě zvláště oblíbené: „*vzali jsme letos jakémusi formanu, kterej volovo vez, 14 kop, kabát a župici*“ (1550) (Bičík 1969: 56). Díky tomu se *župice* dostala i do erbovního znamení pražských kočí a povozníků z roku 1595, na němž je mimo jiné vyobrazen „*muž v způsobu kočího, červené nohavice, župici a čepici chocholatou modrou, a též červený dolman bílou pintou opásaný na sobě mající*“ (Rybička 1880: 459). Na cechovním pečetidle tohoto cechu je skutečně zachycen muž v přiléhavém, pod pasem klínovitě rozšířeném kabátě sahajícím nad kolena. Oděv má otevřené průramky, jimiž jsou prostrčeny ruce, zatímco rukávy volně splývají na zádech (Husa – Šubrtová – Petrář 1967: 120). Na první pohled dosti orientálně působící úbor kočích je doložen též několika vyobrazeními v literátských kancionálech z 16. století, kde tvoří doprovod novozákonního příběhu o křtu etiopského dvořana (Husa – Šubrtová – Petrář 1967: obr. 116, 119). Ozbrojený kočí však nebyl pouze vozatajem, ale mohl být též osobním strážcem *hajdukem*, chránícím na cestách svého pána a jeho majetek. *Uherská kronika* jej popisuje takto: „*Hajduci nenosí kyrys ani přilbu a jejich oděv se podobá sedlákům. Používají pušku, ne o moc delší než naše karabina, šavli mají na levé straně, na pravé straně opasku mají kroužek, v němž nosí sekeru či bradatici*“ (Dilich 1600: 27). Možná právě z tohoto důvodu se mužíček oděný v barevné uherské či husarské *župici* a hrotitým klobouku *kalpaku* stal erbovní figurou či klenotem hned dvou desítek měšťanských erbů, potvrzených pražskou dvorskou kanceláří v průběhu 16. století (Sedláček 1916: 23). Mezi nobilitovanými byla řada bohatých měšťanů profitujících na dálkovém obchodu s vlnou, jako byl klatovský měšťan Viktorín Korálek z Těšína, vrchnostenských úředníků, k nimž patřil Michal Březský z Ploskovic, hejtman rožmberských panství, či věrných císařských služebníků, mezi něž zajisté patřil Karel Oršinovský z Fürstefeldu, komorník císaře Rudolfa II. Zvolená figura v erbovním znamení tak mohla odkazovat k obchodním aktivitám, jež měl symbolicky chránit ozbrojený kočí či *hajduk*, ale též k osobnímu nasazení, s nímž nobilitovaný ochraňoval majetek i osobu svého pána.

Výrazné oblečení kočích, pohybuujících se na cestách v rudé *župici* s husárkem či hrotitým kalpakem na hlavě, vyzbrojeni šavlí a ručnicí, bylo výhodným maskováním pro nepoctivce a lapky potulující se na cestách. Rakovnické smolné knihy popisují, že vůdce lupičské bandy „*chodil v rudém frománku*“ (Winter 1893: 440) a jiný lupič z okolí Chlumce byl „*hrubý pacholek, fousy se mu plouží, má rudou župici a černý kalioty*“ (Francek 2014: 110). V Lounech byl lapka oblečený „*v župici rudé a notném koženém kabátě*“ (Roedl 1993: 18). Kromě rudé měly *župice* hledaných lupičů i blankytně

modrou, černou a také zcela obyčejnou bílou barvu nebarveného sukna. Z popisů je zřejmé, že župice se oblékala společně s koženým či soukenným kabátem. Je třeba však mít na paměti, že v 16. století měl kabát stále ještě podobu dosti krátkého oděvu, jehož přiléhavý trup sahal jen mírně pod pás, kde jej prodlužoval různě široký šos. Župice se nosila přes něj a nahrazovala dražší a výstavnější mužskou sukni, jednalo se tedy o svrchní, nikoli spodní oděv, jak se domnívali pozdější badatelé.⁷

Výstřední barevnost župic kočích, formanů a lapků ostře kontrastuje s oblečením venkovanů. Pozůstalostní soupisy panství Pardubice z 16. století zmiňují župici pouze šestkrát; ve dvou případech se jedná o župici černou, pravděpodobně z černě barveného plátna, třikrát o župici soukennou, z toho jednou z bílého sukna. V jediném případě je dokonce zmíněna jako ženský vrchní oděv, který se nosí přes sukni.⁸ Další dvě desítky záznamů, pocházejících především ze středních a východních Čech a také z Moravy, zmiňují župici ve výsleších zlodějů a lapků. Pověstinou se jednalo o krádeže, kterých se lupiči jako pacholci dopustili na hospodářích či ostatních pacholcích, když se před útekem ze služby vloupali do komory a vybrali si svůj „plat“ v podobě uloženého sezónního oblečení. Získání oděvu přepadením pocestného bylo méně časté, než by se dalo očekávat, a většinou šlo o nádavek, který lupiči získali při přepadení pocestných, u nichž očekávali větší obnos peněz. Vyzvědači usazení v krčmách jim podávali vcelku podrobné informace, takže při přepadení formanů, vandrujících řemeslníků či venkovanů jdoucích z trhu šli většinou tzv. na jistotu. Pokud přepadený skutečně měl peníze u sebe, často se pokoušel bránit, někdy i se zbraní v ruce, většinou však skončil k smrti zbitý a lupiči mu kromě peněz odcizili i šatstvo: „u těch Mázlovic zabili sme jakéhosi kováře. Vzali sme od něho 8 kop, plášť soukennej rudej, župici soukennou, košili a kord“ (1590) (Francek 2016: 427). Mnohdy se ovšem stávalo, že movitost pocestného byla jen zdánlivá a dotyčný u sebe peníze neměl a raději oželel svršky než vlastní

7 Změna ve vnímání župice nastala až na počátku 18. století, kdy byla použita při pojmenování jedné z nových oděvních součástí francouzského oděvního kompletu. Zatímco svrchník *justaucorps* se v Čechách s ohledem na svou přiléhavost začal nazývat *kabát*. Spodní *kamizola* nošená pod ním byla na základě shodné oděvní siluety – přiléhavý trup, hladké prodloužení pod pasem, rukávy a plátěný materiál – určitou dobu nazývána župan či župice a takto se stala i součástí *Thesauri linguae Bohemicae* Václava Jana Rosy (1672) „župice, g. f. župička, dim. (gest župánek, který se obyčejně pod kabátem noří) subucula, unterwammes“. Václav Jan Rosa. *Thesaurus Linguae Bohemicae. Vokabulař webový* [on-line], [2025-06-12]. Dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/nezapojene.aspx?idz=cRosaThesN>

8 „župici saukennou na sukni“. SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, inv. č. 320, fol. 739r, 1593, Ostřetín.

život: „Z Holubce [mlynáře] vzali župici, střevíce, punčochy i spodky, jen v samý košili ho nechali.“ (1659) (Verbík 1971: 45). Jakkoli jsou výslechové protokoly v popisu oděvů velmi detailní, v tomto případě, s jedinou výjimkou šedivě koumarové župice, nezmiňují ani barvu, ani materiál. Nejspíš se tedy jednalo o zcela obyčejný, spíše všední oděv ušitý z domácího nebarveného plátna či sukna horší kvality: „Item v [N]imburce v vobecním dvoře vzal sem jednomu podruhu župici soukennou.“ (Francek 2014: 169)

Důležitý moment v šíření znalosti výroby uherských oděvů v českém prostředí představovalo ustavení husarských pluků jako trvalé součásti habsburské armády. První regulérní husarský pluk zorganizoval hrabě Adam Czobor sice až roku 1685, ovšem nepravidelné jednotky lehké jízdy vznikaly po celou dobu trvání třicetileté války a oblečení pro ně zajišťovali především městští krejčí. Cechovní artikule krejčovského cechu v Hranicích na Moravě z roku 1660 zřejmě i z toho důvodu nařizují, že adept mistrovské zkoušky musí umět narýsovat 12 kusů oděvů a mezi nimi i „uherský kaftan z 3 lokte harazyje a uherské gatě ze 7 čtvrtí harazyje“ (Indra 2011: 17). Doklady takových mistrovských kusů, skládajících se z uherského, nebo jak bylo zvykem říkat ve Slezsku *hajduckého*, kaftanu, kalhot a soukenných bot, nacházíme v krejčovských knihách z Českých Budějovic, Tábora a Opavy (Šimša 2014: 193, 234, 256). Hajduci vyobrazení na paréze Nigríniho mapy Slezska z roku 1724 představují právě takový oděv, včetně podrobně zachycených stříhových detailů, jako jsou rozšiřující „křídla“ na bocích a hrot v dolní části pravé přednice (Křížová – Šimša 2012: 60).

Zatímco v Čechách zprávy o župicích v průběhu 17. století postupně ustávají, na Moravě sledujeme proces právě opačný. Nejenže se župice stala součástí krejčovských mistrovských kusů, ale zmínky o její přítomnosti zaznamenáváme i v mužském šatníku. Pozůstalostní soupisy východomoravských měst, jako je Uherský Brod (Kučera 1903: 214) či Valašské Meziříčí (Paměti 1877: 187), z přelomu 16. a 17. století se pravidelně zmiňují o župicích a župičkách ušitých z kvalitního barveného sukna. Na střední Moravě bychom podobné zprávy našli v Sirotčích knihách města Hulína a Gruntovních knihách Tovačovského panství z druhé poloviny 17. století (Stránská [1949]: 248). V průběhu 18. století již uherské oděvy běžně šila většina městských i venkovských krejčí na východě Moravy, kde je místní obyvatelé postupně přijali za vlastní. Hlášení krajského úřadu v Uherském Hradišti z roku 1758 uvádí, že krejčí v kraji šijí německé, maďarské a slovenské oděvy, které sestávají z „mentlíku, nohavíc a halíny“ (Bimková – Svobodová 1970: 201). Krátký kaftan *mentlík* zdobilo šňůrování a čtrnáct kovových knoflíků. Krejčí však šili také uherské soukenné kožichy s třiceti knoflíky a poutky z hedvábí, zdobené šňůrováním, dvěma sponami a štrápci vázanými z příze z velbloudí srsti, tzv. *kamrholu*. Ženy nosily také krátké

a dlouhé uherské soukenné kožichy zdobené knoflíky, poutky a šňůrováním. Zmíněné oděvní součástky dobře odpovídají popisu, kterým byli na počátku 19. století charakterizováni obyvatelé jihovýchodní Moravy.

„Oděv sestává z temně modrého, krátkého, po uherském způsobu šitého kabátu s úzkými rukávy; z kalhot ze stejnobarevné látky, které spadají až na paty; košile stažena opaskem splývá poněkud přes ně, malý kulatý klobouk je zašpičatělý. Ženy nosí kožešinou olemované kabátky, které se barvou i tvarem podobají těm, co nosí muži; krátké černé, lněné suknice a holínky (čizmy) stejně jako muži.“ (Jeřábek 1997: 42)

Kaftanový oděv v krejčovských knihách

Střih župice se v krejčovských knihách objevuje ojediněle již v průběhu 16. století, ovšem výraznější výskyt zaznamenáváme až v průběhu 17. století, kdy vzrůstá počet zastoupení uherského a polského kaftanového oděvu. Prvenství patří krejčovským knihám z rakouské Enže a Leonsfeldenu z druhé poloviny 16. století.⁹ V obou je zaneseno několik svrchních uherských rukávových plášťů zvaných *mente*, u nichž je dobře patrné využití konstrukce podélného ponča. Vedle nich se zde nachází po jedné uherské sukni, která je v Enži dokonce označena zkomoleným pojmenováním župice: *ungarischen schüffitzer Rock* (Barich – McNealy 2015: 205, 207). V obou případech se jedná o oděv, který sice vychází z uherských předloh, současně však vykazující přizpůsobení středoevropské krejčovské tradici. Ta se projevuje rozdělením oděvu do jednotlivých stříhových dílů s propracovanými náramenicemi i oblými průramky, do nichž jsou vsazeny rukávy s oble tvarovanou hlavicí. Typické hrotité zakončení přednice je zachováno pouze u starší župice z Leonsfeldenu, kdežto v Enži jsou již obě přednice rovné. Oděv mohl být ušitý z jemného perpiňanského sukna, hrubší vlněné *harasie* nebo hedvábného damašku, ve všech případech opatřeného podšívkou.

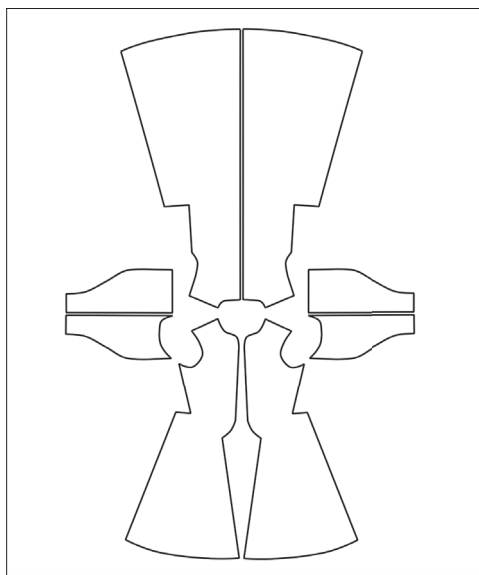
9 Knihy vykazují nápadnou podobnost v druhové skladbě i vyobrazení stříhů, čítající na pět desítek položek. To vedlo některé autory k přesvědčení, že krejčovská kniha z Enže (1590) byla vzorem pro krejčovskou knihu z Leonsfeldenu, která byla s ohledem na tuto skutečnost datována do počátku 17. století (Wacha 1968: 59). Přes zjevnou podobnost obsahují zobrazené stříhy řadu odlišných detailů, vykazujících mezi stříhy z Leonsfeldenu a Enže postupné zušlechťování konstrukcí, lépe přizpůsobených tělesným proporcím. To mě vede k přesvědčení, že společným vzorem byla oběma nedochovaná krejčovská kniha stříhů, dost možná i z Enže, z poloviny 16. století, na jejímž základě vznikla nejprve kniha z Leonsfeldenu a s výraznějším odstupem i kniha z Enže (1590).

Stříhové nákresy župic a mente vzácně korespondují s vyobrazeními, která v dobových kostýmních knihách Hanse Weigla (1577), Abrahama de Bruýna (1577) či Cesareho Vecelia (1590) prezentují oděv prostého Čecha. Posledně jmenovaný doprovodil rytiny i odpovídajícím popisem:

„Obyvatelé této oblasti nosí na hlavě většinou vysoký chlupatý klobouk, podobný skotskému. Oblékají se do modrého či červeného sukna podšitého kožešinou. Jejich plášť má rukávy vhodné dle potřeby k oblékání paží. Spodní oděv je také vyrobený ze sukna podšitého kožešinou, který si přepásají opaskem s mečem. Kalhoty nosí všichni natažené v jednom kuse a na nohou mají malé botky z cordovanu. Ramena chrání límec vyrobený z hnědé kožešiny, která je chrání před chladem, větrem i silnými dešti.“ (Vecellio 1590: 332).

Obr. 3 Český venkovan, oblečený do župice, mente a dlouhých kalhot. Hans Weigel, Trachtenbuch, 1577.

Obr. 4 Stříh župice v krejčovské knize stříhů z Leonsfeldenu, cca 1550.

V samotných Uhrách však byla situace v krejčovské kultivaci tradičních stříhů oproti Čechám a Rakousku zřejmě dosti odlišná a oděvní konstrukce si udržovaly mnohem větší konzervativnost. Mužské oděvy, jako je *selská šuba*, *polská sukně*, *šubice* či *delie*, zakreslené v krejčovské knize ze slovenského

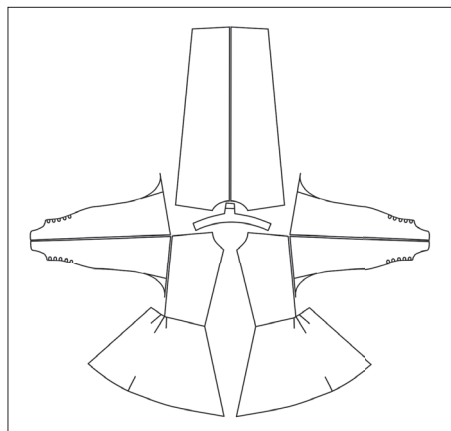
Kežmarku (1641), důsledně vycházejí ze stříhové konstrukce podélného ponča. Volné, pod kolena sahající oděvy zcela odpovídají dobové představě odění vhodného pro venkovana: „*Aby se odlišoval od šlechtického stavu, nechť si nechává šit dolman dlouhý až pod kolena, a límec dolmanu nechť nosí ohrnutý.*“ (Balassa – Füzes – Kisbán 1997: 642) Venkované navíc mohli ke spínání přednic používat pouze spony, nikoli módní gombíky a poutka, a zapovězený jim byl i hedvábný pás kolem pasu, přidržující přednice.

Podélné pončo považuje Max Tilke za jeden z vůbec nejstarších způsobů utváření tunikového a kaftanového oděvu (Tilke 1923: 8). Základem stříhu je v tomto případě dlouhý nečleněný pás materiálu, z něhož je zformován přední a zadní díl, k nimž jsou z boku přisazeny rukávy a boční rozšiřující klíny, takže celý oděv má výrazně symetrické členění. Na rozdíl od středověkých sukní, které mají uzavřený trup, jsou kaftany na předním středu odshora dolů rozstřižené, čímž vznikají dvě samostatné přednice. Vzhledem k absenci tvarovaných náramenic se oděv přirozeně formuje podél ramen a přednice se na hrudi samovolně šikmo překrývají, což je charakteristický znak všech asijských kaftanů. Oproti tomu v Evropě se ujal jiné řešení, preferující svislé spínání přednic, kterého se docílilo tím způsobem, že se do jedné z nich odshora dolů až na úroveň pasu udělal nástřih, který dále pokračoval šikmo k okraji látky, čímž vznikl výrazný a dobře patrný hrot. Tento a podobné detaily, vyplývající z užití konstrukce podélného ponča, byly pro kaftanový oděv nejen charakteristické, ale posléze do určité míry i závazné, takže se zachovaly v užívání i poté, co se od konstrukce podélného ponča upustilo a oděv se nově stříhal ze samostatných dílů.

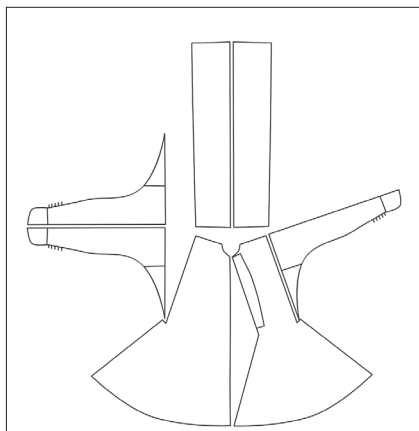
Výrazný posun v konstrukci stříhu uherských oděvů přineslo ustavení pravidelných pluků uherské lehké jízdy – husarů. Husaři bojovali ve většině vojenských konfliktů, které habsburská monarchie vedla v průběhu 16. a 17. století, a to jak v Uhrách, tak střední Evropě. Vzhledem k tomu, že se jednalo o nepravidelné vojsko, jeho výstroj nebyla nijak unifikována a vojáci užívali oděv běžný v Uhrách. Poté, co byly v letech 1685, 1688, 1696 ustaveny pravidelné husarské pluky, bylo třeba vojáky jednotně vystrojit a vyzbrojit. Základem unifikované husarské uniformy se přitom stal „civilní“ oděv svobodníků – zemanů a nižší šlechty, sestávající z uherských kalhot, sukně *dolmanu* a pláště s rukávy *mente*. Výrobu oděvů zajišťovali cechovní krejčí, kteří novinku rychle začlenili do svých cechovních knih stříhů, v nichž často tvoří jednu z posledních položek. Popsanou sestavu ošacení můžeme najít v krejčovské knize stříhů z Bratislavy z roku 1651 (Šimša 2021: 332), maďarské Šoproně z roku 1679 (Domonkos 1997: 234) i z rakouského Lince (1724) (Hampel 1960: 271, 273). Stříhové nákresy jsou si dosti podobné a přes jistou schematičnost postihují hlavní změny, k nimž v konstrukci došlo. Především je zřejmé, že bylo opuštěno od

užívání konstrukce podélného ponča, a namísto toho se jednotlivé díly stříhaly samostatně. Obě přednice byly rozměřeny přes celou šířku sukna, což umožnilo absorbovat boční rozšiřující klíny. Ze zad tak zůstal pouhý obdélník či mírně se zužující lichoběžník, vyplňující celou šířku sukna. Rukávy byly i nadále stříhány samostatně. Tato nová konstrukce je doložena i nálezy hrobového textilu z krypty kostela v maďarském Sarospataku datované do počátku 17. století (Ember-Várjú 1968: 161, 162). Přestože krejčí již opustili konstrukci podélného ponča, detaily, které z ní vyplývaly, zůstaly zachovány. Náramenice na přednicích i zádech zůstaly pravoúhlé, takže přednice se i nadále na hrudi přirozeně šikmo překrývají a svislý okraj vyžaduje zástřih do hloubky materiálu. Stejný střih mají i polské kaftany, zastoupené krátkou a přiléhavou župicí a dlouhým pláštěm zvaným *delia*, zakreslené v krejčovských knihách z polského Lešna a Wschovy (1640) (Šimša 2021: 169, 172).

Obr. 5 Střih župice v krejčovské knize stříhů z Lešna, pol. 17. století.

Obr. 6 Střih župice-dolmanu v krejčovské knize stříhů z Bratislavy, 1641.

Oproti těmto dosti tradičním střihovým řešením představují *hajducká kamizola* a *baladrana* v krejčovské knize z Tábora (1712) značně pokročilejší krejčovské dílo (Šimša 2014: 233, 234). Opět se jedná o dvojici vrchního, přiléhavého kaftanu po kolena a přes něj nošeného dlouhého, vrchního kaftanu volnějšího střihu. Novinkou je vypracování oděvu v ramenou, která jsou tvarována nejen šikmými náramenicemi, ale též hlubokým průramkem na předním dílu a mělkým průramkem na zadním dílu. Adekvátně tomu je tvarovaná i výrazně zaoblená hlavice rukávu, na níž je patrné působení vlivu dobové francouzské módy, ovšem tvarovaná manžeta na dolním okraji je opět typicky uherská.

Závěrečnou etapu vývoje župice/dolmanu představují oděvy zakreslené v krejčovské knize cechu maďarských krejčích z Bratislavy z roku 1762. Soubor bezesporu vojenských oděvů a výstroje zobrazuje mimo jiné *dolman* a *mente*, na nichž je na první pohled patrné nejen výrazné zkrácení, ale též přizpůsobení trupu dobové módě francouzských kabátů. Přílehlavý *dolman* sahá jen na boky, volnější *mente* je zkrácený do poloviny stehen, takže z typického hrotitého zakončení přednice zůstalo jen torzo. Okraje předních dílů jsou navíc posunuty hluboko do zad, čímž je zadní část zúžena na úzký klínovitý díl, tak jak je běžné u francouzských kabátů typu *justaucorps a fraq*. Posunutím bočního švu na záda se dozadu přesouvají i boční rozšiřující klíny a oděv získává výrazně štíhlejší siluetu. Obdobně řešená záda má i kabátek *hajduckého oděvu* v krejčovské knize z Opavy z roku 1769 (Šimša 2014: 256). Zkrácení je ovšem ještě výraznější a oděv sahá jen něco málo pod pas, zcela v duchu střihu husarské uniformy z výstrojního předpisu pro armádu habsburské monarchie z roku 1773. Tím se příběh střihu župice/dolmanu víceméně uzavírá.

Adaptace krejčovských střihů ve venkovském prostředí

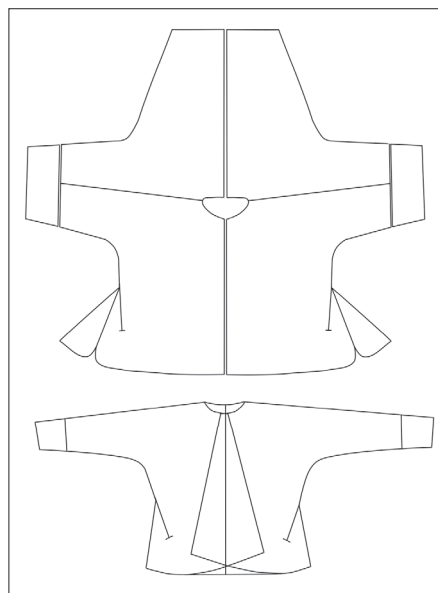
Kabáty s rozšiřujícími klíny na bocích, ať již je nazýváme župice, *sukman*, župan, či *dolman*, nebo *mente*, se v různých variantách uplatnily v mužském, ale též v ženském (Jeřábková 2014), venkovském oděvu celé řady regionů střední a východní Evropy. Kromě Slovenska, kde kaftany tohoto typu dominují v Podunají, Pováží a Liptově, je najdeme i po obou stranách podhůří Vysokých Tater, počínaje jižní části Malopolska až po Krakovsko (Bazielich 2000: 59), odkud rozšíření postupuje na Ukrajinu (Moszyński 1967: 447). Na našem území se tento typ oděvu vyskytuje především na východě a jihovýchodě Moravy při hranici se Slovenskem, v minulosti však jeho výskyt zasahoval až na střední Moravu (Skopalík 1884: 67). Na základě ikonografických dokladů můžeme jeho rozšíření doložit na Těšínsku, Lašsku, Valašsku a Slovácku (Ludvíková 2000; Křížová – Šimša 2012). Konkrétní sbírkový materiál z konce 19. a počátku 20. století pochází z Rožnovska, Vsetínska, Zlínska, Luhačovického Zálesí, Uherskobrodsko, Hornácka a Podluží. Na Valašsku v okolí Rožnova pod Radhoštěm se nosily župice šité ze zeleného sukna s podšívkou, jejichž délka byla většinou do poloviny stehen. Na Vsetínsku je doložená župice z tmavě modrého sukna, zatímco na Luhačovickém Zálesí a Zlínsku dokonce ze světle modrého sukna, ovšem v délce po kolena. Na sousedním Uherskobrodsku se již nemluví o župici, ale o mentýku, který je nejdelší, dosahuje až do poloviny lýtek. Na sousedním Hornácku jsou naopak doloženy velmi krátké bílé *kabáty* sahající na boky, a právě u jejich nejstarších variant se dochovala

podoba jednoduchého podélného ponča. Stejnou délku má jejich obřadní varianta ušitá ze světle modrého sukna s bílou podšívkou, obdobně jako kožesinou podšitá ženská šuba. Krátké *kabáty* jsou doloženy též na Podluží ve Staré Břeclavi a Lanžhotě, kde se vedle nich vyskytují i dlouhé ženské šuby sahající až po kolena.

Konkrétní členění stříhových dílů bylo závislé nejen na konstrukci, ale též na materiálu, který ke krejčímu přinesl zákazník. Cechovně vyráběná sukna se tradičně dělila na hrubá, střední a jemná, přičemž se navzájem lišila nejen silou a počtem nití v osnově, ale též šířkou a délkou utkaného pásu zvaného *postav*. Pro snadnou orientaci kupujících platilo, že nejkvalitnější jemná sukna byla nejširší, zatímco hrubá nejužší. Krejčovská kniha z Mostu (1576) v úvodní pasáži uvádí následující šířky dovozového a domácího sukna, přepočtené šířkou pražského lokte, tj. 59,3 cm: Leidenské dvojnásobné sukno (lindiš) 2 ½ lokte (148 cm), Pernišské jednoduché sukno 2 lokte (118 cm), Anglické sukno 1 ½ lokte (89 cm) a České zemské jednoduché sukno 1 ¾ lokte (103 cm) (Šimša 2021: 375). V krejčovské knize z Kežmarku (1641) je často zmiňováno i Moravské sukno, jehož spotřeba je oproti Leidenskému uváděna jako dvojnásobná, což znamená, že jeho šířka musela být nutně pouze poloviční, tj. 1 ¼ lokte (74 cm). Kvalitní široká sukna dovolila krejčímu vystříhnout z jednoho pásu nejen záda a přednice, ale též velkou část rukávů a bočních rozšiřujících klínů. Když ovšem zákazník přinesl úzké sukno horší kvality, vystačilo pouze na trup, zatímco rukávy i boční klíny bylo třeba stříhat samostatně.

Ze stříhových konstrukcí se nejčastěji vyskytují samostatné oděvní díly, navazující na jednoduché podélné pončo, doložené recentními doklady pouze v Nové Lhotě na Hornácku. Vedle toho se na severu Slovenska v regionech Orava, Liptov a Spiš objevuje i méně časté dvojité podélné pončo. Pásky materiálu byly sešity dlouhým švem vedeným odshora dolů středem zad a dvojnásobná šířka materiálu umožnila vystříhnout v jednom kuse pravou a levou stranu oděvu (Morávková 1957: 135). V lokalitách Suchá Hora, Osturňa, Kojšov, Bunetice atd. šili tímto způsobem venkovští krejčí krátké mužské *kabanice* ještě v první polovině 20. století, než začali používat dílenské sukno dvojnásobné šíře, umožňující stříhat celý oděv z jednoho kusu. Jiným způsobem, jak si poradit s nedostatečnou šířkou podomácku vyráběného sukna, bylo sešití dvou utkaných pásů, které se společně zvalchovaly, takže vznikl rozměrný čtverec materiálu s mírně zkrabaceným vodorovným švem uprostřed. Kazimier Moszyński pro tuto konstrukci používá termín příčné pončo a zaznamenává její výskyt ve stříhu karpatské *huně*, jejíž jednoduchý a účelný střih bezzbytku obepíná a zahaluje celou postavu. Konstrukce je značného stáří, poprvé se s ní setkáváme u ženského ka-

bátku z doby bronzové, nalezeného v bažinách Jutského poloostrova. Specifická příčná orientace textilního pásu zřejmě souvisí s užíváním pravěkých horizontálních tkalcovských stavů, které umožňovaly vznik právě takových tvarů tkaniny. Kromě *huně* se zmíněná konstrukce objevuje též u dlouhého mužského kaftanu s klínovitě rozšířenou spodní částí, zvaného zde *halena* či *mlsná halena*. Tento typ oděvu se vyskytoval na východní Moravě a severozápadním Slovensku, zejména v regionech Luhačovického Zálesí, Valašska a Valašskokloboucka s přesahem do Púchovské doliny v Pováží. Rozměrný čtverec umožňoval vcelku vystříhnout nejen záda včetně rozšiřujících klínů na bocích, ale i rukávy, vzniklé přeložením horního okraje sukna. Zbývající části přednic, včetně bočních rozšiřujících klínů, byly vystřiženy ze zbytků materiálu a připojeny vodorovným švem na prsou.

Obr. 7 Střih mužské haleny z Kojšova.

Závěr

Různé podoby kaftanových oděvů se v českých zemích a potažmo i v celé střední Evropě objevují v průběhu 16. století. Nejčastěji se jednalo o různé typy polských a uherských oděvů vycházejících z tatarských a tureckých vzorů. Své uplatnění našly především jako pohodlný domácí šat, často podšíváný kvalitní dovozovou kožešinou. V městských pozůstalostech bývá zmiňován *dolman*, případně *kepenek* – *kopiňak*, v souvislosti s jeho hlavní funkcí nočního a spacího oděvu označované jako šlafpelt. Dochované exempláře pohřebních oděvů císařů Maximiliána II. a Rudolfa II., které jsou na přednicích, bočních rozparcích a rukávech opatřeny řadami ozdobných poutek a smyček, zřetelně prozrazují polské a uherské inspirační zdroje.

S uherským prostředím je spojována i župice, oděv formanů, kočích a posléze i lapků, který si oklikou našel cestu též do venkovských šatníků českých a obzvláště moravských venkovanů. Barevně výrazný oblek, ušitý z modrého či červeného sukna, ostře kontrastoval s běžným bělavým či šedivým vzezřením mužských sukní, takže se muselo jednat o žádaný,

i když mírně extravagantní oděv. Župice se většinou nosila přes krátký kabát, a to jako svrchní šat, s uzavřenými přednicemi přepásanými textilní šerpou. Svou siluetou i délkou nad kolena odpovídá oděvu, který bývá v uherských pramenech nazýván nejčastěji *dolman*, spodní oděv nošený pod delším svrchníkem zvaným *mente*. V letní variantě se jednalo o lehký plátěný či soukenný oděv, v zimní variantě však mohl být i podšitý kožesínou. V českém prostředí však došlo k významovému posunu, přičemž župice zde označovala spodní a *dolman* svrchní kaftanový oděv.

Odlišná funkce jednotlivých typů kaftanů, spodní přiléhavé župice a svrchního volného *dolmanu* – *mente*, se odrazila i ve zvolených stříhových řešeních. Stříhy *mente* v krejčovských knihách z 16. století využívají téměř výhradně konstrukci dvojitého podélného ponča, pro něž je typické, že přední a polovina zadního dílu, a to včetně rukávu, jsou střiženy každý z jednoho pruhu materiálu, spojeného uprostřed zad dlouhým svislým švem. Oproti tomu stříh župice – *dolmanu* využívá konstrukční řešení jednoduchého podélného ponča, pro něž je typické, že přední a zadní díly jsou střiženy z jednoho pruhu materiálu, kdežto rukávy a boční rozšiřující klíny jsou přisazeny samostatně. Zpočátku symetrické stříhové řešení trupu s rozšiřujícími klíny na předním i zadním díle ustoupilo v průběhu 17. století řešení asymetrickému, u něž byly rozšiřující klíny absorbovány do předních dílů. Typickým znakem tohoto typu kaftanu, vycházející bezprostředně z konstrukce podélného ponča, jsou klínovitě zúžená záda a klínovitý hrot na jedné z přednic. Současně se jedná o jednoznačně identifikovatelný stříhový prvek, který lze najít na celé řadě východo- i jihoevropských, ale také asijských kaftanů, jak je popsal a zakreslil Max Tilke.

Oba stříhové prvky se staly natolik charakteristickými a posléze i závaznými, že zůstaly zachovány i poté, co byl celý stříh v průběhu 18. století krejčovsky kultivován a přejal některé znaky francouzských rokokových kabátů. Došlo k oddělení předního a zadního dílu za vzniku šikmo střižených náramenic, trup získal oblé prostřižené průramky a rukávy oble krojené hlavice. Boční švy se přesunuly do středu zad, což vedlo k jejich zúžení a celkovému zeštíhlení oděvní siluety. Zmíněné proměny se však již týkaly především oděvu uherské šlechty a také uherské lehké jízdy *husarů*, jejichž efektní uniforma se stala akcelerátorem většiny stříhových změn. Ve venkovském prostředí jejich stopu nacházíme pouze ve stříhu mužských a ženských kožichů na jihovýchodní Moravě. V prosté formě bez pošíť se mu s ohledem na místo původu říkalo *skalický kožich*, zatímco pošíť barevným sukнем nesl označení *mentýk* či šuba.

Výše uvedená fakta o konstrukci a proměnách stříhu evropských kaftanů nám umožňují eliminovat některé hypotézy o jejich původu, které kriticky shrnula A. Jeřábková. Zcela jistě můžeme opustit hypotézu o příbuznosti

oděvních součástí na základě shody jejich pojmenování, jako je tomu u renesanční a uherské šuby. Transformace střihu z kolového pláště na trupový kaftan je příliš násilná a málo pravděpodobná, shoda v pojmenování tak spíše odpovídá shodné funkci obou oděvních součástí, kterou představoval soukenný kožešinou podšitý ženský oděv, užívaný ke společenské reprezentaci nevěsty a vdané ženy. Podobně málo pravděpodobné by bylo hledat vzor ve střihu francouzského kabátu typu *justaucorps*. Jednak k jeho rozšíření došlo teprve na přelomu 17. a 18. století, tedy s téměř stoletým zpožděním oproti prvním zmínkám o přítomnosti kaftanů v českém prostředí, jednak byl střih jeho trupu na rozdíl od dobové formy župice – *dolmanu* důsledně symetrický. Někteří badatelé tak dokonce uvažují o vlivu polských kaftanů na vývoj *justaucorpsu*. Dominance *justaucorpsu* v evropském odívání 18. století se ovšem ve střihu kaftanů projevila druhotně, a to krejčovskou kultivací střihových detailů a zeštíhlením oděvní siluety, jak si všimla již D. Stránská. Jak již bylo řečeno, nejbližší pravdě se tak jeví úzký vztah kaftanů k polskému a uherskému prostředí, v němž se do výsledné podoby přetavily orientální oděvní vzory zprostředkované ruským a osmanským prostředím.

Žáří 2025

Staré tisky

- Adam z Veleslavína, Daniel. 1598. *Sylva Quadrilingvis Vocabulorum Et Phrasium Bohemicae, Latinae, Graecae Et Germanicae Linguae*. Pragae: Daniel Adamus a Weleslavína.
- Dilich, Wilhelm. 1600. *Ungarische Chronica*. Gedruckt zu Cassel: durch Wilhelm Wessel.
- Rešl, Tomáš. 1562. *Dictionarum Bohemicolatinum, in usum et gratiam Bohemicae pubis*. Olomucii: apud Joannem Guntherum.
- Lauterbeck, Georg. 1606. *Politia Historica o Wrchnostech a Sprawcých Swětských*. Staré Město Pražské: u Dědicůw M. Danyele Adama z Weleslawjna.
- Münster, Sebastian. 1554. *Kozmograffia Česká: To gest wypsánij, o položenij Kragin neb Zemij y Obyčegijch Národuow wsseho Swieta, a Hystorygij podlé Počtu Leth naněm zběhlých, prwé nikdá tak pospolku w žádném Jazyku newidaná*. W Praze: Jan Kosořsky z Skosoře.
- Vecellio, Cesare. 1590. *Habiti antichi et moderni di tutto il Mondo. Di nuouo accresciuti di molte figure*. In Venetia: Appresso Gio. Bernardo Sessa.

Tištěné prameny

- Adam z Veleslavína, Daniel et al. 2015. *Nomenclator quadrilinguis Boemico-Latino-Graeco-Germanicus*. Praha: Academia.
- Barich, Katherine – McNealy, Marion. 2015. *Drei Schnittbücher: Three Austrian Master Tailor Books of the 16th Century*. [Spojené státy americké]: Nadel und Faden Press.
- Bičík, Zdeněk. 1969. *Knihy smolné*. Hradec Králové: Kruh.
- Bílek, Jakub. 1837. *Život Jana Augusty staršího a správce gednoty bratrské w Čechách*. W Praze: Josefa wdowa Fetterlowá.
- Březan, Václav. 1847. *Wáclawa Březana Život Wiléma z Rosenberka*. W Praze: Kronberger a Řiwnač.
- Domonkos, Ottó. 1997. *A magyarországi céhes szabók mintakönyvei, 1630–1838*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- Francek, Jindřich. 2014. *Smolná kniha města Chlumce nad Cidlinou (1562–1671) a jeho hrdeční soudnictví v letech 1542–1671*. Pardubice: Východočeské muzeu v Pardubicích ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd ČR v Praze a Fakultou filozofickou Univerzity Pardubice.
- Emöke, László et al. 2013. *Textiles from the Esterházy Treasury in the Budapest Museum of Applied Arts*. Thesaurus Domus Esterhazyanae. II. Budapest: Museum of Applied Arts.
- Francek, Jindřich (ed.) 2016. *Pardubické smolné knihy: 1538–1626*. Pardubice: Univerzita Pardubice. 2 svazky.
- Chmiel, Adam. 1911. *Rachunki dworu królewskiego 1544–1567. Źródła do historyi sztuki i cywilizacyi w Polsce*. Tom I. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Jeřábek, Richard (ed.). 1997. *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Maury, Charlotte. 2009. *À la cour du Grand Turc: Caftans du palais de Topkapi*. Paris: Musée du Louvre.
- Straka, Josef. 1937. *Ž Tábořské knihy černé*. Tábor: Městské muzeum.
- Šimša, Martin. 2014. *Knihy krejčovských stříhů v českých zemích v 16. až 18. století = Tailor's Pattern Books in the Czech Lands in the 16th–18th centuries*. 2. vyd. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Šimša, Martin. 2021. *Knihy krejčovských stříhů ve střední Evropě v 16. až 18. století = Tailor's Pattern Books in Central Europe in the 16th–18th centuries*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Teige, Josef. 1910. *Žáklady starého místopisu Pražského: (1437–1620). Staré Město pražské. Oddíl 1. I*. Praha: Nákladem obce královského hlavního města Prahy.

Verbík, Antonín. 1971. *Krevní kniha městečka Bojkovic: 1630–1721*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum.

Seznam použité související literatury

- Balassa, Iván – Füzes, Endre – Kisbán, Eszter (eds.). 1997. *Magyar néprajz: nyolc kötetben. 4, Életmód. Anyagi kultúra 3*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bazielić, Barbara. 2000. *Odzież i strój ludowy w Polsce*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Bimková, Milada – Svobodová, Vlasta. 1970. Lidový кроj a jeho výroba. In: Hurt, Rudolf a kol: *Kyjovsko*. V Brně: Musejní spolek: 200–227.
- Ember-Varjú, Mária. 1968. XVI–XVII. századi ruhadarabok a sárospataki kriptákbold. *Folia Archeologica* 19: 151–183.
- Gutkowska-Rychlewska, Maria. 1968. *Historia ubiorów*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Hampel, Lucie. 1960. Zwei Linzern schnittbücher aus dem ersten Viertel des 18. Jahrhunderts. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz*: 243–300.
- Hraše, Jan Karel. 1895. *Dějiny Náchoda. Díl první, Od nejstarších dob až do bitvy na Bílé Hoře*. V Náchodě: Nákladem městské rady Náchodské.
- Husa, Václav – Šubrtová, Alena – Petrář, Josef. 1967. *Homo faber: pracovní motivy ve starých vyobrazeních*. Praha: Academia.
- Indra, Bohumír. 2011. Hranice ve 2. polovině 17. století. Doba největšího úpadku města a jeho pozvolná obnova. In: Nebeský, Jiří (ed.): *Kdysi a nedávno 2: texty o dějinách Hranicka*. V Hranicích: Tichý typ: 2–27.
- Jeřábková, Alena. 2014. Šuby na Valašsku v kontextu střeoevropského oděvu. In.: Jeřábková, Alena: *Lidová oděvní kultura: příspěvky k ikonografii, typologii a metodologii*. Etnologické studie 16. Brno: Masarykova univerzita: 151–170.
- Jireček, Josef. 1867. Celnictví české za šestnáctého věku. *Časopis Musea Království českého* 41, 1: 3–32.
- Kolář, Martin. 1902. *Českomoravská heraldika 1. Část všeobecná*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Křížová, Alena – Šimša, Martin. 2012. *Lidový oděv na Moravě a ve Slezsku: ikonografické prameny do roku 1850 = Traditional folk dress in Moravia and Silesia: iconographic sources until 1850*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Kučera, Jan. 1903. *Paměti král. města Uh. Brodu*. V Brně: Jan Kučera.
- Ludvíková, Miroslava. 2000. *Moravské a slezské kroje: kvaše z roku 1814 = Mährische und Schlesische Volkstrachten: Guaschen aus dem Jahre 1814*. Brno: Moravské zemské muzeum.

- Machek, Václav. 1971. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- Moszyński, Kazimierz. 1929. *Kultura ludowa Słowian. Część I., Kultura materialna*. Kraków: Polska akademja umiejętności.
- Moszyński, Kazimierz. 1967. *Kultura ludowa Słowian. Tom I., Kultura materialna*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Morávková, Mária. 1957. Príspevok k strihom a šitiu slovenského ľudového kroja. In: Pranda, Adam (red.): *Slovenský ľudový textil: tkaniny, výšivky, čipky, kroje*. Martin: Osveta: 119–149.
- Paměti města Val. Meziříčí a městečka Krasna: přidány též zprávy o přifařených obcích*. 1877. V Brně: V komisi Fr. Vaňka.
- Rybička, Antonín. 1880. Pomůcky k heraldice a sfragistice domácí. *Památky archeologické a místopisné* 11, 10: 453–470.
- Roedl, Bohumír ed. 1993. *Smolné knihy města Loun: sborník okresního archivu v Lounech, Svazek VI*. Louny: Okresní archiv.
- Sedláček, August. 1916. Heraldické příspěvky k českému slovníku. *Listy filologické* 43: 20–27, 107–112, 214–223.
- Skopalík, František. 1884. *Památky obce Záhlinic. I., Část historická*. Brno: Náklad Fr. Skopalíka v Záhlinicích.
- Stránská, Drahomíra. [1949]. *Lidové kroje v Československu. Díl I, Čechy*. Praha: J. Otto.
- Stránská, Drahomíra. 1950–51. Huně a haleny. *Dolina Urgatina* 4: 92–94.
- Stránská, Drahomíra. 1963. Haleny i jejich rozšíření a návrh odborných termínů. *Věstník Národopisné společnosti Československé* 2: 3–13.
- Tilke, Max Karl. 1923. *Studien zu der Entwicklungsgeschichte des orientalischen Kostüms*. Berlin: Verlag von Ernst Wasmuth.
- Tilke, Max Karl. 1925. *Osteuropäische Volkstrachten in Schnitt und Farbe*. Berlin: Ernst Wasmuth.
- Tompos, Lilla. 1991. A dolmányszabás módosulása a 16. századtól a 18. századig. *Ars Decorativa* 10: 73–91.
- Turnau, Irena. 1991. *History of dress in Central and Eastern Europe from the sixteenth to the eighteenth century*. Warszawa: Institute of the History of Material Culture Polish Academy of Sciences.
- Wacha, Georg (eds.). 1968. *Figurinen nach alten Schnittbüchern*. Linz: Stadtmuseum Linz.
- Winter, Zikmund. 1893. *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století 15. až po dobu Bělohorské bitvy*. V Praze: František Šimáček.